

Makale Geliş | Received: 28.11.2022
Makale Kabul | Accepted: 13.02.2023
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.03.2023
DOI: 10.20981/kaygi.1210853

Zeynep BERKE

Dr. |Dr.
Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bursa, TR
Bursa Uludag University, Faculty of Arts and Sciences, Bursa, TR
Orcid: 0000-0002-1389-597X
zeynepberke@gmail.com

Kartezyen Metafiziğin Kurucu İlkeleri¹

Öz: Bir filozofun felsefe tarihinde oynadığı rolü kavramak ve “ne” söylediğini tam anlamıyla idrak etmek için öncelikle filozofun tüm bunları “neden” söylediğini; hangi soruların ısrarla cevap talep ederek onun uykularını kaçırdığını; kısacası filozofun “derdinin” ne olduğunu anlamamız gerekmektedir. Bir eli Orta çağa diğeri moderniteye uzanan bir düşünür olarak Descartes, “devrim ve krizler çağı” olarak adlandırabileceğimiz 17. yüzyıl Avrupa’sına şahitlik etmiştir. Nitekim onun felsefi sistemi, dönemin ruhunu her yönüyle yansıtmaktadır ve ancak bu arka plan ışığında anlaşılır hale gelmektedir. Bu çalışmanın amacı Kartezyen metafiziğin kurucu ilkelerini, filozofun asli problemini ve nihai amacını hesaba katarak yeniden değerlendirmek ve nihayetinde töz düalizminin, insan zihnine, özgür iradeye ve ahlaka yer açma projesinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Töz Düalizmi, Zihin-Beden Problemi, Modernite, Etkileşim Problemi.

Founding Principles of Cartesian Metaphysics

Abstract: In order to grasp the role that a philosopher plays in the history of philosophy and to fully comprehend "what" he says, we must first understand "why" the philosopher says all this; which questions keep him awake by insistently demanding answers, in short, what the philosopher's "problem" is. As a thinker, with one hand reaching out to the Middle Ages and the other to modernity, Descartes witnessed the 17th century, which can be called the age of revolutions and crises. As a matter of fact, his philosophical system reflects the spirit of the period in every aspect and becomes understandable only in the light of this background. The aim of this study is to re-evaluate the founding principles of Cartesian metaphysics by taking into account the philosopher's genuine

¹ Bu çalışma, *Metafizik: Filozofların Metafizik Sistemleri* (ed. A. Kadir Çüçen (2019) Sentez Yayıncılık: Bursa) isimli kitapta yayımlanmış olan “Descartes” başlıklı bölümün, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur.

problem and ultimate purpose, and ultimately to show that substance dualism emerged as a necessary consequence of the project of making room for human mind, free will, and morality.

Keywords: Descartes, Substance Dualism, Mind-Body Problem, Modernity, Problem of Interaction.

Giriş

Şu meşhur hikâyeyi bilmeyen felsefeci yoktur: Descartes bir gün ateşin karşısına oturmuş, o güne dek bildiğini varsaydığı her şeyi “şüphe gözlükleri”ni takarak yeniden gözden geçirmiş ve nihayetinde doğruluğundan şüphe etmesi mümkün olmayan yegâne önermeye, “*cogito ergo sum*”a ulaşmıştır. Descartes’ın bir devri kapatıp diğerini açtığı bu başyapıtı –ve diğerleri– hakkında kütüphaneler dolusu eser verildiği ve bu külliyyatın her geçen gün genişlediği de herkesçe malumdur. Ancak bir filozofun felsefe ve insanlık tarihinde oynadığı rolü kavramak ve “ne” söylediğini tam anlamıyla idrak etmek için öncelikle bunları “neden” söylediğini, hangi soruların ısrarla cevap talep ederek onun uykularını kaçırdığını, kısacası filozofun “derdinin” ne olduğunu anlamamız gerekmektedir.

Descartes’ın yetişkin yaşamı, “devrim ve krizler çağı” olarak adlandırabileceğimiz 17. yüzyıl Avrupa’sında geçmiştir. Eski paradigmanın aşamalı olarak yıkıldığı ancak yenisinin henüz inşa edilmediği bir geçiş dönemine şahitlik eden Descartes, bir eli Orta çağa diğeri moderniteye uzanan bir düşünür olarak çağın ruhunu her yönüyle yansıtmaktadır. Çağa hükmeden kaosun ve yaşanan kırılmanın bu denli derin ve kapsamlı olmasının başlıca nedeni, bilim alanındaki gelişmelerin farklı alanlarda çok sayıda keşfe kapı açmış olmasıdır. Astronomi alanındaki keşiflerin dünya merkezli evren anlayışını geçersiz kılması, kilisenin otorite ve hâkimiyetinin sorgulanmasına neden olurken; yapılan coğrafi keşifler farklı kültürler ile etkileşime geçilmesine ve başka düşünme biçimleri ile tanışılmasına vesile olmuştur. Ayrıca modern doğa bilimlerinin bulguları, klasik ontoloji ve teolojinin belkemiği olan teleolojik evren anlayışının büyük ölçüde reddedilmesi ile sonuçlanmıştır.

Bu yeni evren tahayyülü ile birlikte yaşanan değişim gerçekten de radikal ve sarsıcıdır: Dünya, her noktasından canlılık ve kutsallık fişkırın, anaçlığı, sevgiyi ve şefkati temsil eden tanrıça Gaia’nın yani Doğa Ana’nın hüküm sürdüğü ve insanlara ihtiyaç duydukları nimetleri sunduğu, her şeyin birbirine bağlı olduğu, aradığımız tüm ahlaki ve politik ölçütleri sağlayan bir “değerler deposu”, organik bir “yuva” değildir artık. İnsan,

cansız ve ruhsuz atomların, katı fizik yasalarına uygun olarak ve tamamen önceden belirlenmiş bir biçimde oradan oraya savrulduğu, dünyanın sonsuzluk içindeki bir dışlı haline geldiği bir evrende yaşamaktadır. Doğa, ona kucak açıp bağrına basacak şefkatli bir anne değil, soğuk ve insana tümüyle yabancı, dizginlenmesi ve hükmedilmesi gereken bir makinedir. Görüldüğü gibi modern bilimin ortaya koyduğu, tüm varlıkların etki-tepki yasasına uygun şekilde mutlak bir nedenselliğe tabi olduğu evren anlayışını, klasik dönemin evren anlayışı ile uzlaştırmak artık mümkün değildir.

Bilimsel Devrimin, Batı tarihinde bir kırılma olarak görülmesinin nedeni yaşanan değişimin, Kuhncu terminoloji ile ifade edersek, bir “paradigma kayması” olması ve *her şeyin* yeni ontolojinin taleplerine uygun olarak yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmasıdır. Ulaşılması istenen bilginin içeriği ve mahiyeti değişmiştir çünkü hem bilginin kaynağı olan evren hem de bilgiye ulaşacak olan insana ilişkin kavrayış yeni ve farklıdır. Artık amaç insana aşkın veya insan aklından bağımsız olan hakikatin bilgisine ulaşmak, *telosumuzu* keşfetmek ve bu *telosa* uygun bir yaşam ve toplum yaratmaya çalışmak değildir. Bundan böyle bilgi yalnızca maddi ve mekanik tarzda yapılmış olan evreni anlamamızı, analiz etmemizi, değiştirmemizi, ön görmemizi ve nihayetinde onun üzerine hâkimiyet kurmamızı sağlayacak bir kudret olarak görülür. Epistemolojinin, ontolojiden dahi öncelikli hale gelerek felsefi araştırma ve refleksiyonun merkezine yerleşmesine sebep olan dönüşüm bilgiye ilişkin kavrayışta meydana gelen bu köklü değişimin bir sonucudur. Bu yeni insan ve evren kavrayışının bir diğer sonucu, özneyi temele almak durumunda olmasıdır. Diğer bir deyişle varlığa ilişkin bilginin temellendirileceği yer artık varlık alanı değil insan zihnidir. Dolayısıyla bilginin yapıtaşları artık nesnelere değil onların insan zihnindeki temsillerini ifade eden idelerdir. Böylelikle *hakikati* zihinsel olarak yeniden “inşa etmek”, modernite projesinin en önemli problemlerinden biri haline gelmiştir.

Bu muazzam yeniden inşa projesinde başrolü, yeni sistemin teorik temellerini oluşturacak olan filozofların oynaması elbette kaçınılmazdır. Nitekim Descartes tam da bu ihtiyaca uygun biçimde, eskisinin yerine geçmeye aday olan, yeni bilimsel bulgularla uyumlu ancak felsefi düşünmeye ve özgürlüğe de yer açan bir sistem inşa etme amacıyla yola çıkmıştır. Onun felsefesi, 17. yüzyıl insanını içine düşmüş olduğu toplumsal, kültürel, ahlaki, felsefi ve teolojik kaostan çıkaracak, paradigma kayması esnasında ortaya çıkmış olan radikal şüphecilikle baş edecek ve aynı zamanda modern bilimin vazettiği evren

anlayışına içkin olan nedensellik ilkesinin insan iradesini yok sayan doğasına da cevap verecek bir sistem olmak zorundadır.

1. Tüm Şüphelerin Ötesinde: *Cogito*

Çağının bilim insanlarından biri olan Descartes için modern bilimin bulguları aksiyomatiktir. Diğer bir ifadeyle onun metafiziksel sistemini inşa ederken, hayranlık ve sadakat duyduğu bilimsel ilkelere ters düşmesi söz konusu değildir. O halde Descartes'ın kuracağı ontolojide maddi yapıdaki varlıklara yer vermesi, bu varlıkların doğa yasalarına uygun bir şekilde hareket ettiğini kabul etmesi, dolayısıyla da her etkinin bir ve yalnızca bir tepkiye yol açabileceğini varsayan nedensellik ilkesini de sistemine dâhil etmesi gerekmektedir. Ancak o, nedenselliğin, felsefe de dâhil olmak üzere herhangi bir özgür düşünme biçimine ya da herhangi bir iradi eyleme sahip olmayı olanaksız kıldığının da farkındadır. Açıktır ki insanların eylemlerinde özgür olmadıklarını kabul etmenin, ahlaki sorumluluk düşüncesini de geçersiz kılması ve etik-politika alanını felce uğratacak sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. O halde Descartes'ı bekleyen zorlu görev, modern bilim ile ters düşmeden felsefeye, insan aklına ve özgürlüğüne yer açma projesi olarak adlandırılabilir. Onun eserlerine bu arka planı hesaba katarak, amacını bilerek ve karşı karşıya olduğu zorunluluğu hesaba katarak baktığımızda, söylediklerini “neden” söylediğini, yola neden sistematik şüphe yöntemi ile başladığını ve nihayetinde neden töz düalizmini savunmak durumunda kaldığını da çok daha açık bir şekilde görebiliriz.

Şimdi en başta andığımız o meşhur hikâyeye dönebilir ve Descartes'ın metafiziksel sisteminin yapıtaşlarını ele alabiliriz. Bildiğimiz gibi Descartes ontolojik sistemini kurmaya o güne dek bildiğini varsaydığı her şeyden şüphe ederek başlar. Kendi ifadesiyle;

Hakikati arayanın, yaşamında bir kez, aklını doğru kullanmayı öğrenene kadar, tüm nesnelere gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekir. Kendilerinden kuşku duyulan tüm nesnelere de yanlış gözüyle bakılmalıdır (Descartes 1998: 51-52).

Gerek duyu deneyimi ile algıladığımız tüm diğer varlıkların gerekse matematiksel ilkelerin ilkece “şüphe edilebilir” olduğu argümanına, yukarıda ortaya koyduğumuz arka planı hesaba katarak baktığımızda, bunun stratejik ve belli bir hedefe ulaşmak için yapılmış bir hamle olduğu daha açık hale gelmektedir. Descartes'ın amacı elbette şüpheyi beslemek değil, onu tümüyle bertaraf etmek ve modern bireylere teorik bir zemin sağlayacak olan yeni metafiziksel sistemini adım adım kurmaktır. Nitekim o, bu hedefe uygun biçimde bütün

bir sistemini üzerine inşa edeceği yapıtaşını, kendisinden şüphe edilmesi mümkün olmayan tek önerme olan “düşünüyorum o halde varım” olarak belirlediğinde, aslında töz düalizmi ile sonuçlanması kaçınılmaz olan bir domino dizisinin ilk taşını devirmektedir.

Ama beni aldatıyorsa, hiç kuşkusuz ben de varım demek ki. O zaman istediği kadar aldatsın, bir şey olduğumu düşündüğüm sürece, hiçbir şey olduğuma beni asla inandıramayacak. O halde her şeyi yeterince ve dikkatlice gözden geçirdikten sonra şu önermeyi yani Benim, öyleyse varım, önermesini ne zaman dile getirsem ya da zihnimden geçirsem bunun zorunlu olarak doğru olduğunu kabul etmeliyim (Descartes 2007: 34).

Descartes'ın burada Augustinus'tan aşına olduğumuz bir argümanı tekrarladığı açıktır ve bu benzerliğin ilk bakışta onun düşüncesinin özgünlüğüne gölge düşürdüğü zannedilebilir. Evet, argümanın önermeleri ve çıkarımı, biçim itibarıyla Descartes'ın Augustinus'tan ilham aldığına işaret etmektedir. Nitekim Descartes'ın, kökenleri Pythagorasçı/Platoncu felsefeye uzanan ve Ortaçağ'da Augustinus'la teolojik bir form kazanmış olan düalist damarın bir temsilcisi olduğu da yadsınamaz. Ancak bu noktada, bahsi geçen filozofların “başka evrenlerde” yaşadıklarını, diğer bir deyişle söylediklerini birbirinden çok farklı ontolojik arka planlara dayanarak söylediklerini göz ardı etmememiz gerekir. Nitekim Descartes öncesinde ruh ile beden arasındaki farka ve karşıtlığa vurgu yapan filozoflar, monist bir varlık anlayışına sahiptirler ve tam da bu nedenle onlardaki ruh-beden karşıtlığı hiçbir zaman ontolojik alanda bir karşılık bulmamıştır. Aşağıda Descartes'ın ontolojisine yakından baktığımızda *cogitonun* ve töz düalizminin neden çığır açıcı birer yenilik olarak görüldüğü daha da açık hale gelecektir.

2. Dış Dünyanın Garantörü Olarak Tanrı

Descartes, şüphe yöntemi ile, aradığı epistemolojik zemini sağlamış gözükmektedir. Bundan böyle doğruluğun ölçütü, açık ve seçik olarak idrak edilen şeylerin doğru olduğu kabulüne dayanan “açık seçiklik” ölçütü olacaktır. Buna göre Descartes kendini bize adeta zorunlulukla dayatan düşünce ve inançların doğru olduklarını kabul eder. Filozofun çıkış noktası, doğrudan ve apaçık bir biçimde bildiği kendi varlığıdır ve bu görüş Descartes'ı özne merkezli modern felsefenin kurucusu kılmaktadır. Şimdi Descartes'ın *düşünen ben* ile *dış dünya* arasında bir bağ kurması, diğer bir deyişle “epistemolojik solipsizm”i aşması gerekmektedir. Düşünen ben, yalnızca refleksif bir biçimde kendi kendini bilen, kimi idelere sahip olan ancak bunların zihninin dışındaki nesnelere tekabül edip etmediğini belirleyecek

bir kritere sahip olmayan, yalnız ve izole bir varlıktır. Ancak Descartes, yalnızca sahip olduğu ideler üzerine düşünerek bu çıkmazdan kurtulabileceğimizi, bunun için de zihnimizde bulunan Tanrı idesinin yeterli olduğunu öne sürmektedir. Descartes, Aziz Anselmus'un kullandığı ontolojik Tanrı kanıtını takip ederek, Tanrı idesi söz konusu olduğunda "varlığın" onun zorunlu bir niteliği olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur.

Oysa Tanrı'yı varoluşsuz düşünemiyor olmam, varoluşun Tanrı'dan ayrı düşünüleceğini ve bu yüzden de Tanrı'nın gerçekten varolduğunu gösterir. ... [B]en bir atı kanatlı ya da kanatsız tasavvur etmekte serbestim, ama Tanrı'yı varoluşsuz olarak ... düşünmekte o kadar serbest değilim (Descartes 2007: 94).

Böylelikle Descartes, zihninde bulunan Tanrı idesinin zorunlulukla "var olma"yı içerdiği fikrinden hareket ederek, dış dünyaya ilişkin duyu deneyimlerini güvenilir kılacak bir dayanağa da nihayet ulaşmıştır. Zira Tanrı doğası gereği iyidir, bu yüzden de insanı sürekli ve sistemli bir şekilde kandırıyor olamaz. Bu da gerek dış dünyaya dair bilgimizin gerekse matematiksel bilgilerimizin bir yanılsama, bir kandırma olmadığını gösterir. Öyleyse Descartes, duyu deneyimlerimizin dış dünyadaki nesnelere temsil ettiğini inkâr etmez ancak aralarındaki mütekalibiyete ilişkin bilgimizin kaynağı bizatihi duyu deneyimlerimiz değildir. Diğer bir deyişle, zihnimiz ile dış dünya arasındaki ilişkiyi kurmamızda bize yalnızca doğuştan sahip olduğumuz Tanrı idesi rehberlik etmiştir.

Descartes için Tanrı, evrendeki mekanizmayı yaratan ve onu çalışır halde tutan varlıktır. "Tanrı, kendi varoluşu için kendisinden başka hiçbir şeyle kayıtlı bulunmama anlamında biricik tözdür (Priest 2019: 44)." Descartes'ın Tanrı kanıtlamasını dayandırdığı önermelerin ve yaptığı çıkarımın geçerliliği ya da doğruluğunu tartışmanın, bu çalışmanın kapsam ve amacını aşacağı açıktır. Dikkat çekici olan nokta, özne merkezli bir ontolojide şüphe edilmesi mümkün olmayan yegâne önerme olan "*cogito ergo sum*"un şu veya bu biçimde dış dünyanın garantörlüğünü sağlayacak bir ilke olmaksızın mutlak biçimde *epistemolojik solipsizm*le sonuçlanan doğasıdır. Descartes bu zorunluluğu Tanrı'nın aldatıcı olup olmadığını incelemeye mecbur olduğu çünkü bunu öğrenmedikçe herhangi bir şeyden asla tam anlamıyla emin olamayacağı ifadesinde de açıkça ortaya koymaktadır.

[F]ırsat çıkar çıkmaz bir Tanrı'nın var olup olmadığını irdelemem ve var olduğu sonucuna varırsam, aldatıcı olup olamayacağını da incelemem

gerekiyor; zira bu iki hakikati bilmeksizin herhangi bir şeyden nasıl emin olabileceğimi doğrusu düşünemiyorum bile (Descartes 2007: 33).

Descartes'ın bu ifadesi aslında modern epistemolojinin en büyük çıkmazlarından birinin ilk formülasyonu olarak görülebilir. Kendi varlığını mutlak ve dolayumsuz bir kesinlikle bilen ancak kendisi dışındaki nesnelere ancak dolaylı bir biçimde deneyimleyen modern özne anlayışı, felsefe literatürüne Kartezyen felsefe ile birlikte giren zihin-beden problemini *zorunlulukla* doğurmaktadır. Descartes bu problemi Tanrı'nın varlığını kabul ederek aşmış olduğunu düşünmüş olsa da onun temel aldığı ontolojik kanıt yetersiz bulan sayısız düşünür epistemolojik bir kördüğüm miras bıraktığı ortadadır. Bu açıdan bakıldığında felsefe tarihi ilk bakışta fazla iddialı görünen şu ifadeyi onaylar gibi görünmektedir: Solipsizmden çıkmak zorunlu olarak bir inanç sıçramasını gerektirir. Descartes için bu sıçrama tahtası Tanrı olmuştur.

Tanrı kanıtlanması ile birlikte Descartes metafizik sistemini inşa etmek için ihtiyaç duyduğu üç taşıyıcı sütuna artık sahiptir: Düşünen ben, Tanrı ve madde. Bu tasarımda Tanrı'nın insan yaşamındaki rolü ve etkileri, modern felsefenin tavrına uygun olarak sınırlandırılmıştır. Tanrı madde ve zihinden müteşekkil olan evrendeki kusursuz düzenin, yasaların ve hareketin kaynağıdır. Kusursuz, yetkin ve sonsuz bir töz olan Tanrı varolan tüm sonlu varlıkların kaynağı olarak sistemin temelinde durmaktadır. Pratik yaşam alanında epistemolojinin konusu edilecek diğer iki töz ise zihin ve beden ya da maddedir.

Tanrı'ya her ne kadar dış dünyaya ilişkin tecrübemizin doğruluğunun nihai garantörü olarak müracaat edilse de o dünyadaki olaylara ilişkin açıklamada önemli hiçbir rol oynamaz. Doğadaki her olayın yeter sebebi, doğanın kendisinde bulunabilir (West 1998: 26).

Doğanın kendisine bakmak artık epistemolojik bir sorun teşkil etmez zira duyu deneyimlerinin güvenilir oldukları -Tanrı'nın aldatıcı olmadığı kabulünden hareketle- kanıtlanmıştır. Böylelikle Descartes, dış dünyadaki nesnelere ve bu nesnelere mahiyetine ilişkin bilimsel olguları ontolojisine dâhil edebilmektedir. Yola çıkarken kendisine koymuş olduğu en önemli hedeflerden birine ulaşmış olan Descartes, modern bilimlerin atomik, mekanik, nedenselliğe tabi evren anlayışını felsefesinin parçası haline getirebilmiştir. Bedenimiz de dâhil olmak üzere maddi yapıdaki tüm varlıkların doğasına ilişkin ihtiyaç duyduğumuz bilgilere doğa bilimlerinin bulguları yardımıyla ulaşmamız mümkündür.

Descartes, maddi varlıkların doğasına ilişkin tespitlerini anlaşılır kılmak için bir parça balmumunun farklı koşullarda geçirdiği değişimleri örnek verir.

[B]en konuşurken onu ateşe yaklaşıyorlar; bakıyorsunuz tadından ne kalmışsa uçuyor, kokusu buharlaşıyor, rengi değişiyor, biçimi kayboluyor, büyüklüğü artıyor, sıvılaşıyor, ısınıyor, el sürülemez oluyor ve vurulsa bile artık hiç ses vermiyor. Bütün bu değişimlerden sonra eldeki yine aynı mum mudur acaba? Kabul etmek gerek, aynı mumdur, bundan kimse kuşku duymaz. ... Bunu dikkatle inceleyelim ve balmumuna ait olmayan her şeyi çıkardıktan sonra ne kalıyor görelim. Elbette yayımlı, esnek ve değişken bir nesneden başka hiçbir şey kalmıyor (Descartes 2007: 27).

Bu örnekle Descartes, maddi varlıkların tüm ilineksel nitelikleri değiştiğinde bile değişmeden kalan dayanağının yayılım olduğunu ortaya koymaktadır. Şu hâlde maddenin öz niteliği yayılımdır ve o “var olmak için yalnızca kendine gereksinen varlık” tanımına göre bir töz olarak kabul edilmektedir.

3. Zihnin Doğuşu

Descartes’ın tüm öğretisinin çıkış noktası olan *res cogitans* bu sistemde “hayati” öneme sahip istisna olarak maddi tözden ayrılır. Descartes “düşünen ben”in neliğine ilişkin sorgulama yapmak için herhangi bir duyu deneyimine, dolayına, bilimsel bir deneye veya kanıtlamaya ihtiyacımız olmadığına dikkat çekmektedir. Nitekim o, ontolojisini kurmaya başladığında aradığı çıkış noktasını keşfetmek için, beden aracılığıyla sahip olduğu duyu deneyimlerine başvurmaya gerek duymamış aksine onları yanıltıcı olabilecekleri gerekçesiyle tümünden reddetmiştir. Şu halde öznenin kendi benliğine ilişkin bilgi edinmek için duyu deneyimine ihtiyacı yoktur. Özne, kendi özünü açık ve seçik bir biçimde, tüm nedenleriyle birlikte doğrudan ve kesin bir biçimde bilebildiği için, düşünen benin özüne ilişkin araştırmamızda tek ihtiyacımız içimize dönmek ve kendi benliğimize bakmaktır. Descartes’a göre bu içe bakışta biz yalnızca düşünen, hisseden, deneyimleyen “ben” ile karşılaşırız; onun maddi bir doğaya sahip olmadığını, parçalı ya da parçalanabilir yapıda olmadığını da bu öz refleksiyon aracılığıyla doğrudan ve açık-seçik olarak bilebiliriz.

Her düşünme edimi bilinçli bir düşünme edimidir; bu bilinçli düşünme edimi vasıtasıyla hem kendi düşünsel tözümüzün varlığını biliriz hem de düşünen tözler olarak kendi düşünsel hallerimizin ve o hallerimizin temsilsel içeriklerine ayrıcalıklı ve hatasız bir erişime sahibizdir (Gökel 2018: 268).

Böylelikle Descartes, metafizik sistemine, öz niteliği düşünme olan ikinci bir tözü, “zihni” ekler. Descartes’a göre zihin, temel niteliği yer kaplamak olan maddi tözle karşıtlık içindeki, özü düşünme ve bilinçlilik olan tözden meydana gelir. Beden, üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğumuz bir makine gibidir. İnsanı diğer tüm nesne ve varlıklardan ayıran şey zihni, bilinci ve akıl yürütme yetisidir.

[A]nladım ki, ben bütün doğası ya da özü düşünmekten ibaret olan ve varolmak için ne bir mekâna ihtiyaç duyan ne de herhangi maddi bir şeye ya da bir bedene bağlı olan bir şeyim, yani bir tözüm. Buna göre, Ben, yani beni yalnızca ben yapan zihnim, bedenden tamamen ayrı bir şey ve üstelik onu bilmek bedeni bilmekten daha kolay; beden mevcut olmamış olsa bile, o şimdi neyse hep öyle olmayı sürdürebilir (Descartes 2015: 71).

Bu noktada felsefe sahnesine ilk kez Descartes ile birlikte çıkan zihin kavramı üzerinde durmamız ve Descartes’ın neden kendisini önceleyen filozoflar gibi ruh kavramını kullanmaya devam etmemiş olduğunu açıklamamız gerekmektedir. Öznenin neliğine ilişkin araştırmasını derinleştiren Descartes, eserlerinde bu aşamaya değin insanın düşünen yanını nitelenmek için kullandığı “ruh” kavramına da yeniden ve eleştirel bir gözle bakması gerektiğini fark etmiştir. Klasik felsefede ruhun, bedene canlılık ve hareket kazandıran, aynı zamanda insandaki düşünce ve duygulanımlardan sorumlu olan parçamız olduğu görüşü yaygın olarak benimsenmektedir. Ancak bu türden bir varlığın Descartes’ın ontolojisinde yer bulması mümkün değildir zira modern doğa bilimleri canlılık ve hareketin, maddi varlıkların mekanik işleyişlerinden kaynaklanan olgular olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa öz niteliği düşünme olan töz, maddi değildir ve doğa yasalarından azadedir. Şu halde Descartes’ın, klasik felsefedeki ruh kavramına içkin olan canlılık niteliğini barındırmayan bu tözü yeni bir kavram ile ifade etmesi zorunlu hale gelmektedir. Ortaçağ felsefesinde ruhun düşünen kısmını ya da düşünme yetisini vurgulamak için kimi filozoflar tarafından kullanılmış olan *mens* kavramından hareket eden Descartes, yeni ontolojisinde “keşfettiği” töze zihin adını verir.

Descartes ‘ruh’ ile ‘zihin’ arasındaki farkın bilincindedir ve ‘ruh’ kelimesiyle bağlantılı olan tüm kavramsal yükleri açıkça tahliye ederek, tamamıyla yeni bir kavram olan ‘zihin’den ve onun temel niteliklerinden yana olan ilk filozoftur (MacDonald 2004:2).

Varlığın haritası böylelikle tamamlanmıştır. Evren sonsuz ve kusursuz bir varlık olan Tanrı tarafından yaratılmıştır. Tanrı’nın yarattığı evrende birbirinden tümüyle farklı

niteliklere sahip iki sonlu töz bulunmaktadır: Öz niteliği yayılım olan madde ve öz niteliği düşünme olan zihin. Descartes, kendi varlığına ilişkin açık-seçik bilgisinden yola çıkarak zihne, zihnindeki Tanrı idesinden yola çıkarak Tanrı'ya ve nihayetinde Tanrı'nın garantörlüğü vesilesiyle maddeye ulaşarak metafizik sistemini eksiksiz hale getirmiştir. Bu muazzam proje ile birlikte Descartes hem yaşadığı çağa hâkim olan şüpheciliği bertaraf ettiğini, hem doğa bilimlerinin bulguları ile ters düşmediğini hem de determinizme tabi olmayan gayri-maddi ve özgür bir zihne yer açtığını düşünmektedir. Ancak ortaya koyduğu töz düalizmi yeni ve daha zorlu çıkmazlara gebecektir.

4. Kartezyen Düalizmin Çıkmazı: Etkileşim Problemi

Descartes'ın yeni paradigmaya uygun bir ontoloji inşa edebilmek için ödediği bedel varlık alanını keskin bir biçimde birbirinden ayırmak ve insanı, birbirine özsel olarak tümüyle yabancı olan iki farklı türde tözden oluşmuş melez bir varlık haline getirmek olmuştur. Şimdi şu sorunun acil olarak cevaplanması gerektiği açıktır: Birbirine özsel olarak tamamen yabancı olan iki töz arasındaki etkileşim nasıl mümkün olacaktır?

[Z]orluk sadece zihin ve bedenin farklı oluşu değildir. Öyle farklıdırlar ki, birbirleriyle etkileşimleri imkânsızdır çünkü farklılıkları bir çelişki içermektedir. (...) Bu ikisinin etkileşebilmesi için uzay içinde olmayanın uzayda olan üstünde bir etki yaratması gerekir (Westphal 2020: 34-35).

Bu noktada Kartezyen felsefeye aşına olan okuyucuların aklına ilk gelen kelimenin “kozalaksı bez” olduğunu tahmin ediyoruz. Descartes'ın zihin-beden etkileşimi hakkında kendisinden açıklama talep eden okuyucularına, iki ayrı töz arasındaki iletişimin gerçekleştiği konum olarak insan beynindeki kozalaksı bezi işaret ettiği bilinmektedir. Modern sinirbilimin bulguları sayesinde bugün tümüyle geçersiz olan bu argümanın, Kartezyen felsefeye öldürücü bir darbe vurduğu da sıklıkla söylenmektedir. Ancak Descartes'ın özellikle kendisine yapılan itirazlara verdiği yanıtlar dikkatli bir şekilde incelendiğinde, onun zihin-beden etkileşimine ilişkin düşüncelerinin çok daha aksiyomatik bazı ön kabuller üzerinde durduğunu görebiliriz. Prenses Elizabeth'e yazdığı mektupta “[ruh ile beden arasındaki] nedensel ilişki ilksel ve basittir ve bunun nedenine ışık tutmak pek de mümkün görünmemektedir” (Descartes'tan akt. Goetz ve Taliaferro 2011:81) diyen Descartes, Arnauld adlı okuruna ise şöyle yanıt vermektedir:

[G]ayri-maddi olan zihnin, bedeni nasıl harekete geçirdiğini ne akıl yürüterek ne de kıyas yaparak anlayabilecek konumda olsak da, bunun gerçekleştiğinden şüphe edemeyiz, çünkü en kesin ve en açık olan deneyimlerimiz bunun gerçekleştiğini bize her an ve doğrudan fark ettirmektedir (Descartes'tan akt. Goetz ve Taliaferro 2011:81).

Görüldüğü gibi o etkileşim problemini aşmak için epistemolojinin temel ilkelerinden birine başvurarak, daha basit kavramlara indirgenmeleri mümkün olmayan bazı temel kavramlar bulunduğunu öne sürmektedir (MacDonald 2004: 288). Onun metafizik sistemi, hem zihnin, hem maddenin, hem de zihin-beden birlikteliğinin ilksel kavramlar olarak kabul edilmesi gerektiği kabulüne dayanmaktadır.

[Descartes'ın] doktrini tam da budur ve [etkileşim problemi] onun için sorun teşkil etmez. Bu onun anlaşılmasını istediği meselenin bir parçasıdır; göz ardı edilmesini tercih ettiği bir sorun değildir. O bunu beden ile zihnin birlikteliğinin ilksel bir kavram olduğu ifadesinde ortaya koymaktadır. Ona göre, bu yaklaşım herhangi bir şeyi “doğanın buyruğu” olarak kabul etmeye benzemektedir zira onun açıklaması Tanrı'nın eylemine başvurmak suretiyle meseleyi metafiziksel ya da bilimsel açıklamanın kapsamının ötesine taşımaktadır (MacDonald 2004:289).

Descartes her ne kadar zihin-beden problemini bu aksiyomatik kabuller ile aşabildiğini düşünmüş olsa da, kendisinden sonra gelen filozofların büyük kısmının bu konuda kendisiyle hemfikir olmadıkları bilinen bir gerçektir. Diğer bir ifadeyle; Descartes'ın etkileşim problemine yönelik çözümü, ortaya koyduğu evren anlayışı ve zihin kavramı kadar etkili ve popüler olmamıştır. Belki tam da bu nedenle, Descartes filozoflar tarafından zihin ile beden/madde arasında kapanması mümkün olmayan bir uçurum yaratmakla suçlanmış hatta ortaya koyduğu ontoloji modern Batı dünyasında yaşanan bireysel ve toplumsal sayısız problemin müsebbibi olarak görülmüştür. Pek çok düşünür ve yorumcu, töz düalizmine dayanan Kartezyen ontolojide insanın kendini doğanın, organik bütünü bir parçası olarak göremediği gibi kendi maddi bedeni ile dahi karşıtlık içine düştüğüne dikkat çekmektedir. “Kartezyen ontoloji ile birlikte, düşünce varlıktan, kavram gerçeklikten, zihin doğadan, özne nesneden kopar”(Günsoy 2010: 45). Capra'nın ifadesiyle;

Kültürümüzde rasyonel düşünce üzerindeki vurgu, Batılı bireyleri, kimliklerini bütün organizmalarıyla değil de yalnızca zihinleriyle özdeşleşmeye etkili bir biçimde teşvik etmiş olan Descartes'in şu kutsanmış önermesinde özetlenmiştir: “Düşünüyorum, şu halde varım” (Capra 2014: 37).

5. Sonuç

Kartezyen varlık anlayışının doğurduğu iç-dış dikotomisinin, modernite sonrası Batı dünyasının şekillenmesinde merkezi rol oynayan bir kavrayış olduğu yadsınamaz bir gerçektir. *İçerideki* gayri-maddi zihin ile *dışarıdaki* maddi mekanik evreni artık birbirine yabancıdır. Zihin, tözsel olarak kendisinden farklı ve yabancı bir beden ve maddeler dünyasının içinde, kendi düzenini inşa etmek ve maddi olan üzerinde hâkimiyet kurmak zorundadır. Bu süreçte tutkular akla bağlı kılındıkları sürece düşman değil yardımcı olarak görülürler. Aklın egemenliği ise maddi dünyanın bilgi yoluyla araçsallaştırılarak kontrol altına alınmasıdır.

Descartes, kendisinden sonraki filozofların kaçınılmaz olarak hesaplaşmak durumunda kalacağı sayısız kavram ve problem ortaya koymuştur ancak felsefe tarihine bıraktığı en büyük mirasın “zihin” kavramı olduğu açıktır. Modern insan için, içinde zihin kavramı olmayan bir dil hayal etmek, insan denen varlığı zihin olmaksızın tahayyül ve tarif etmek neredeyse imkânsızdır. Bugün insanın zihin sahibi bir varlık olduğunu genel geçer bir doğru gibi görüyor ve kendi iç dünyamızdan adeta mutlak bir hakikat gibi bahsediyorsak, olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle birlikte içinde yaşadığımız düşünsel paradigmanın baş mimarlarından birinin, belki de en önemlisinin Descartes olduğunu teslim etmemiz gerekmektedir.

Kartezyen töz düalizmi yalnızca epistemolojik alanda değil, etik alanda da radikal dönüşümlere neden olmuştur. Örneğin *Benliğin Kaynakları* adlı eserinde Charles Taylor, Descartes'teki içe dönme düşüncesinin klasik düşünceden farkına ve bunun ahlak alanındaki sonuçlarına ilişkin ilgi çekici bir analiz ortaya koymaktadır. Buna göre ruh-beden karşıtlığının klasik dönemdeki temsilcileri olan Platon ve Augustinus evreni bir “hikmet deposu” olarak gören monist filozoflar oldukları için, onlardaki içe dönme teması nihayetinde yeniden dışarı yönelmekte ve hakikati insan ruhunun/zihnin dışındaki bir kaynağa dayandırmaktadır. Platon'da kişinin yöneldiği bu hakikat İdealar iken, Augustinus'ta Tanrı'dır. Taylor'ın dikkat çektiği nokta bireyin etik alanı şekillendirirken de bu hakikate yöneldiği, dolayısıyla da modernite öncesinde ahlakın dışsal kaynaklı olarak algılandığıdır. Oysa Descartes'ta artık zihnimizi kendisine yöneltebileceğimiz bir düzen ya da Augustinus'taki gibi içimizden, öteye/yukarıya doğru giden bir yol yoktur. “Yeni akıl egemenliği tanımı ahlak kaynaklarının içselleştirilmesini de beraberinde getirir. ... [A]hlaki

kuvvet kaynakları artık geleneksel şekilde bizim dışımızda görülmezler" (Taylor 2012: 234).

Platon'a ve Augustinus'a nispetle, modern içselleştirme her bir durumda kendimizi artık dışımızdaki bir ahlak kaynağı ile ilişkili görmediğimiz ya da en azından, böyle bir ilişki olsa bile bunun artık katiben aynı şekilde görülmediği bir değişimi beraberinde getirir. Önemli bir güç içselleştirilmiştir (Taylor 2012: 222).

Töz düalizmi modernite ile birlikte insanın kendisine ve doğanın mahiyetine ilişkin kavrayışı üzerinde öylesine etkili olmuştur ki insan hem doğayı hem de kendi bedenini, tözsel olarak kendi zihnine yabancı, cansız, atomik, mekanik bir alan olarak görmeye başlamıştır. Bacon ile başlayan yeni bilgi anlayışının da etkisiyle, doğa insanın konforunu ve hazlarını arttırmak, geleceği öngörebilmek için hoyratça "kullandığı" bir hammadde deposu olarak görülmüş ve günümüzdeki ekolojik problemlere sebep olan yıkım sürecini tetiklemiştir. Öte yandan beden, zihnin taşıyıcısı durumundaki bir makine olarak algılandığı için, insanlar onu daha verimli, sağlıklı ve uzun ömürlü hale getirme çabası içine girmiş, bu da kozmetik ve tıp alanlarının birincil hedefinin yaşam süresini uzatarak fiziksel yaşam kalitesini arttırmak olmasına neden olmuştur.

Tüm bu tespitlerin çalışmamızın başında kullanmış olduğumuz "bir devri kapatıp bir devri açma" ifadesini de anlamlı kılmaktadır. Descartes'ın metafiziksel sistemi, reddedilmesi de kabul edilmesi de ciddi güçlükler doğuran bir sistemdir ve özünde materyalist evren anlayışı içinde insan zihnine yer açma görevinin ne denli zor olduğunu gözler önüne sermektedir. Kendisinden sonra gelen filozofların kaçınılmaz olarak hesaplaşması gereken sağlam tespitleri, özellikle de zihnin doğasına ilişkin yadsınamaz çıkarımları felsefenin merkezi öğeleri olarak çağdaş felsefede varlığını sürdürmektedir.

Founding Principles of Cartesian Metaphysics

Summary

Zeynep BERKE

Dr.

Bursa Uludag University, Faculty of Arts and Sciences, Bursa, TR

Orcid: 0000-0002-1389-597X

zeynepberke@gmail.com

1. Introduction

In order to grasp the role that a philosopher plays in the history of philosophy and to fully comprehend "what" he says, we must first understand "why" the philosopher says all this; which questions keep him awake by insistently demanding answers, in short, what the philosopher's "problem" is. As a thinker, with one hand reaching out to the Middle Ages and the other to modernity, Descartes witnessed the 17th century, which can be called the age of revolutions and crises. As a matter of fact, his philosophical system reflects the spirit of the period in every aspect and becomes understandable only in the light of this background. The aim of this study is to re-evaluate the founding principles of Cartesian metaphysics by taking into account the philosopher's genuine problem and ultimate purpose, and ultimately to show that substance dualism emerged as a necessary consequence of the project of making room for human mind, free will, and morality.

2. Beyond All Doubts: *Cogito*

For Descartes, the findings of modern science are axiomatic. In other words, while constructing his metaphysical system, he cannot contradict the scientific principles which he is loyal to. Therefore, Descartes must include material entities in his ontology, accept that extended beings act in accordance with the laws of nature and thus accept the principle of causality. But he is also aware that causality makes it impossible to have any form of free will or any volitional action, including philosophy. The difficult task that awaits Descartes, then, can be called the project of making room for philosophy, human reason and freedom without contradicting modern science.

Now we can consider the building blocks of Descartes' metaphysical system. As we know, Descartes begins to establish his ontological system by doubting everything he assumed he had hitherto known. Descartes' aim, of course, was not to *nourish* doubt, but to eliminate it altogether and to establish his new metaphysical system step by step, which would provide modern individuals with a theoretical basis. As a matter of fact, by determining "I think, therefore I am" as the founding principle of his whole system, he is actually knocking over the first stone of a domino series that inevitably results in substance dualism.

3. God as the Guarantor of External World

Descartes' method of doubt seems to have provided the epistemological ground he was looking for. According to this, Descartes accepts that the thoughts and beliefs

that impose themselves on us by necessity are true. The philosopher's starting point is his own existence, which he knows directly and clearly. This is why Descartes is considered the founder of subject-centered philosophy. Now Descartes must establish a link between the thinking self and the external world, in other words, transcend "epistemological solipsism". The thinking self is a lonely and isolated being who has no criteria to determine whether the ideas in his mind correspond to objects outside his mind. However, Descartes argues that only one idea is enough to get out of this impasse: the idea of God. Following the ontological proof used by St. Anselmus, Descartes argues that when it comes to the idea of God, "being" should be regarded as a necessary attribute of it.

For God is inherently good, he cannot be constantly and systematically deceiving man. This shows that our knowledge of the external world is not an illusion or a deception. Descartes, then, does not deny that our sense experiences represent objects in the external world, but our sense experiences are not the source of our knowledge of the reciprocity between them. In other words, only the innate idea of God has guided us in establishing the relationship between our mind and the external world. For Descartes, God is the entity that creates the mechanism in the universe and keeps it functioning. It is noteworthy that "cogito ergo sum", which is the only proposition that cannot be doubted in a subject-centered ontology, actually results in epistemological solipsism without a guarantor of the external world

The modern conception of the *subject*, who gains knowledge of the external world only indirectly, necessarily gives rise to the mind-body problem that entered the philosophical literature with Cartesian philosophy. Although Descartes thought he had overcome this problem by accepting the existence of God, it is clear that he handed down an epistemological impasse to his successors. From this point of view, the history of philosophy seems to confirm the following statement, which seems too bold at first glance: Transcending solipsism necessarily requires a leap of faith. For Descartes, the stepping stone was God.

4. Rise of the Mind

Res cogitans, which is the starting point of Descartes' ontology is "vital" for his system. Descartes points out that we do not need any sense experience, scientific experiment or additional proof to know the nature of the "thinking self". Thus, Descartes adds a second substance to his metaphysical system, the "mind," whose essence is thinking.

Descartes' ontological map is thus completed. The universe was created by God, an infinite and perfect being. In this universe, there are two finite substances with completely different qualities: matter, whose essential quality is being extended, and the mind, whose essential quality is thinking. Descartes asserts that he has both eliminated the skepticism that dominated the age he lived in, that he did not contradict the principles of the natural sciences, and that he had made room for an immaterial and free mind that was not subject to determinism.

5. The Impasse of Cartesian Dualism: Problem of Interaction

The price Descartes paid for constructing an ontology in accordance with the new paradigm was to sharply separate the spheres of being and to make man a hybrid being made up of two different kinds of substances that are essentially completely alien

to each other. Now it is clear that the following question must be answered urgently: How is it possible for these substances to interact which are essentially completely alien to each other?

Descartes uses one of the basic principles of epistemology to overcome the problem of interaction, suggesting that there are some basic concepts that cannot be reduced to simpler concepts (MacDonald 2004: 288). His metaphysical system is based on the assumption that both mind, matter, and mind-body unity should be accepted as primordial concepts.

Although Descartes thought that he could overcome the problem of interaction by accepting these axiomatic assumptions, it is a known fact that most of the philosophers who came after him did not agree with him on this issue. Perhaps precisely for this reason, Descartes was accused by philosophers of creating an impenetrable gap between mind and body/matter, and his ontology has been accused for individual and social problems in the modern Western world. Many thinkers and commentators point out that in the Cartesian ontology, which is based on substance dualism, man cannot see himself as a part of nature, the organic whole, and even falls into opposition with his own material body.

6. Conclusion

It is an undeniable fact that the internal-external dichotomy born of the Cartesian conception of being is a conception that played a central role in shaping the post-modern Western world. Descartes introduced numerous concepts and problems that his successors would inevitably have to come to terms with, but it is clear that his greatest legacy to the history of philosophy is the concept of "mind". For modern human beings, it is almost impossible to imagine a language in which the concept of mind doesn't exist, to imagine and describe the entity called human being without a mind. Today, if we see it as a general truth that man is a being with a mind and if we talk about our inner world as if it is an absolute truth, we must admit that Descartes is one of the chief architects, perhaps the most important, of the intellectual paradigm we live in, with all its positive and negative aspects.

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Capra, Fritjof (2014). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Descartes, Rene (2007). *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Descartes, Rene (2015). *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Kitap.
- Descartes, Rene (1998). *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayıncılık.
- Goetz, Stewart ve Charles TALIAFERRO (2011). *A Brief History of the Soul*, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Gökel, Nazım (2018). "Zihin Metafiziği", *Metafizik- Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*, ed. A. Kadir Çüçen, ss. 262-289, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Günsoy, Funda (2010). *Schmitt ve Strauss'ta Politik Olan*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Macdonald, Paul S. (2004). *History of the Concept of Mind*, Ashgate: Burlington Publishing Company.
- Priest, Stephen (2019). *Zihin Üzerine Teoriler*, çev. Ayhan Dereko, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Taylor, Charles (2012). *Benliğin Kaynakları*, çev. Aygül Baş, Bilal Baş, İstanbul: Küre Yayınları.
- West, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Westphal, Jonathan (2020). *Zihin-Beden Problemi*, çev. S. Tuncer Erdem, İstanbul: Pan Yayıncılık.